

Лекція №2. Методичні основи педагогічної системи Фрідріха Фребеля

Науково-педагогічна думка країн Західної Європи на початку XIX представлена різноманітними концепціями та ідеями. Ми досягаємо її сучасному етапі розвитку педагогічної думки через вивчення життя та діяльності історичних постатей, яким належить значний внесок у розвиток гуманістичної педагогіки.

Одне із чільних місць серед видатних зарубіжних педагогів минулого належить Фрідріху Фребелю – засновнику дитячого садка як суспільного виховного закладу, німецькому педагогу та філософу, наукова спадщина якого заслуговує на детальне вивчення і критичне переосмислення. З ім'ям Фребеля пов'язане виникнення дошкільної педагогіки як науки про виховання дітей. Його думки: дитина - носій божественної сутності; його діяльність і поведінку обумовлені інстинктами. Найважливіший з них - прагнення до діяльності; розвиток відбувається через самодіяльність, через «розгортання своєї сутності». Під самодіяльністю Фребель розумів прагнення людини здійснити своє призначення як прагнення дане природою кожному індивідууму, завдяки чому окрема людина, створивши власний світ уявлень, з'єднує його з зовнішнім світом .

Реформування дошкільної освіти в Україні пов'язано із введенням моделей виховання та розвитку дитини, що втілюють ідею гуманізації як в цілому щодо дошкільної освіти, так і стосовно конкретних сторін освітнього процесу.

Видатні діячі дошкільного виховання (С. Русова, Н. Лубенець, К. Ушинський, Є. Водовозова, А. Симонович, О. Усова та інші) вивчали та аналізували педагогічну систему Ф. Фребеля, визначали її позитивні та негативні сторони, рекомендували використовувати його ідеї із врахуванням особливостей національного виховання та соціокультурних умов своєї країни.

Значний внесок у реалізацію ідей трансформування змісту дошкільної

освіти здійснено сучасними науковцями: А. Богуш, Н. Гавриш, Л. Артемовою, Т. Поніманською, Н. Лисенко.

Наукову інформацію про педагогічні погляди Ф. Фрєбеля недостатньо представлено в сучасній вітчизняній педагогіці. Освітні ідеї німецького педагога щодо розвитку та виховання дитини дошкільного віку потребують систематизації й узагальнення.

Аналіз наукових засад становлення теоретичної концепції педагога дасть змогу глибше зрозуміти її зміст. До суспільно-історичних передумов формування і розвитку власної педагогічної системи Ф. Фрєбель відносив: «самозаглиблення і самопізнання як окремих індивідів і народів, так і всього людства; усвідомлення матерями і взагалі всіма жінками тієї виховної ролі, яка їм призначена як продовжувачам життя. Ф. Фрєбель переконував, що жінці необхідно відмовитися від пасивної соціальної ролі й необхідно їй надати ті ж права, що й чоловікам. Також він проголосив необхідність поваги до дитини і дитячого життя, що повинно служити основою для оцінки дитини, дитячого віку і дитячого життя як зерна для утворення з нього життя людства. Ті ж вимоги у внутрішніх відносинах: між школою і сім'єю та між ними і церквою; посилення значення істинної думки, високої ідеї, світлого і гарного настрою; прагнення до всебічного життєвого єднання з природою, людством, Богом».

Таким чином, по Фрєбелю, самодіяльність є процес пізнання об'єктивного світу, самого себе (своєї власної природи), що забезпечує формування власного «я». Тому він звертається до батьків із закликом не глушити в дітях активність, самодіяльність: «Якщо ви бажаєте згодом і в належний час допомоги від ваших дітей, то виховуйте з ранніх пір в них інстинкт діяльності ... хоча б це коштувало вам деякої боротьби над собою і деяких жертв; це винагородить вас сторицею згодом, подібно хорошому плоду на доброму ґрунті». На переконання Ф. Фрєбеля, божественне начало виявляє себе в людині і через людину у вигляді чотирьох основних прагнень: релігійного, прагнення до праці, художнього (естетичного) і пізнавального. Зазначені види прагнень визначають основну мету виховання - релігійну і

моральну, фізичну і трудову, естетичну і розумову.

Вся педагогічна система Фребеля пронизана релігійною спрямованістю. Там, де реалізується ідея єдності релігії, працьовитості та поміркованості, там, за висловом Фребеля, земний рай, світ, відрада, благодать, милість і благословення. Завдяки релігії «стає можливим справжнє, істинне виховання, виховання людини».

В єдності з релігійним вихованням Фребель розглядав і виховання працьовитості. Йому належить ідея про виховне значення праці, це він висунув завдання розвитку творчих сил і здібностей дитини через ручну працю. Особливу увагу, як вважав Фребель, слід було приділяти раннього привчання дітей до праці, активності та самостійності. Духовному ж розвитку людини в дошкільному віці, по Фребелю, найкраще сприяє ігрова діяльність, яка «не є порожня забава», а «має високий сенс і глибше значення». Тому він і закликав: «підклуйся про неї, розвивай її, матір! Бережи, охороняй її, батько».

Ф. Фребель вважав, що свою внутрішню сутність людина розкриває не тільки через працю і гру, але і за допомогою звуків, фарб і форм. Кожна людина пізнає себе у творчості. Виходячи з цієї ідеї, Фребель рекомендував навчати дітей малювання олівцями і фарбами, співу, ліплення з глини і піску, проводити «будівничі ігри» з кубиків і гілок. Підкреслюючи важливість початкового розумового розвитку та виховання, Фребель наполягав на необхідності правильного і міцного формування у дитини перших уявлень, знань, звичок, прагнень до пізнання навколишнього світу через безпосереднє споглядання предметів.

Розглядаючи людину як частину природи, Фребель відзначав: сама природа – не тільки об'єкт пізнання, а й «міцна основа продуктивного і благодатного виховання та освіти окремої людини, а також і всього людського роду». Ось чому дошкільний заклад треба оточити садом, де повинні бути грядки для дітей, щоб вони вчилися доглядати за рослинами; кожна дитина повинна мати невелику грядку (в один квадратний метр) і садити на ній те, що він захоче. Близькість дітей до природи – одна з чудових педагогічних ідей

першої половини XIX століття.

Отже, на думку Ф. Фребеля, передумови для розроблення системи дошкільного виховання створила сприятлива для виховної діяльності нового типу суспільно-історична ситуація.

Методологічною основою фребелівської системи виховання вважається філософія німецького ідеалізму (Ф. Шеллінг, Й. Фіхте, К. Краузе). Основні положення власної філософської теорії Ф. Фребель назвав сферичним законом. Педагог уявляв всесвіт у формі єдиної великої кулі – сфери, центром якої є єдиний вічний початок – Бог. Він наповнює собою і природу, і людину. Ф. Фребель сформулював головний, з його точки зору, закон життя і виховання – закон єдності. Цей закон він розумів як саморозкриття божественного начала. Цим законом Ф. Фребель пояснював призначення людини. Людина, на його думку, це маленька істота, маленька сфера. Вона носить у собі частину Бога, частину того духу, котрий населяє Всесвіт. Цей елемент намагається висловити себе в життєдіяльності людини.

Ф. Фребель доводив, що духовне начало вище за матеріальне, дух творить світ і матеріальний, і духовний. Педагог стверджував, що пізнання людиною світу і самопізнання відбувається через досвід, водночас визнавав два його види – зовнішній і внутрішній. Перший – дотик до предметів зовнішнього світу – надає людині знання речей, однак це знання не повне. Істинне знання світу відбувається лише тоді, коли зовнішній досвід пробуджує внутрішній. Призначення людини бачив у тому, щоб виявити закладене в ній божественне начало, що і є метою виховання. Ф. Фребель називав пізнання, засвоєння цього вічного закону, проникнення в його сутність, зв'язок і життєвість його дій наукою про життя; а «...застосування її до свідомих, мислячих і розумних істот, до практики складає науку про виховання».

Отже, педагогічна теорія Ф. Фребеля ґрунтувалася на ідеях пантеїзму, за яким природа і Бог тотожні: природа – це Бог, розлитий у речах. Обстоюючи ідею єдності природи і людини, Ф. Фребель у своїй праці «Виховання людини» писав, «... що всюди діє і керує вічний закон, в основі якого – єдність усього

світу, природи і духу. Така єдність виявляється і зовні – у природі, і внутрішньо – в духовності, у житті, а звідси, єдність – це Бог».

Другий закон виховання, за Ф. Фребелем, пов'язаний з ідеєю розвитку, еволюції. Він називав його законом розвитку за протилежністю і примиренням протилежностей. Ф. Фребель підтримує думку про нескінченність розвитку в природі й про розвиток людини впродовж усього її життя. Він висунув принцип розвитку як основний закон буття, розуміючи його як розвиток духу.

Рушійною силою розвитку Ф. Фребель уважав саморозвиток, закладений у природі й у людини, що нібито спонукає особистість до вияву себе в зовнішніх діях – зображувальних, пізнавальних, мовних та ін. За його твердженням, «... розвиток – це безперервний процес вияву руху внутрішньої сили людини, під час якого відображаються основні етапи духовного розвитку попередніх поколінь. Однак, розвиваючись, дитина повторює пройдене попередніми поколіннями не сліпо, а в творчій самодіяльності – у мовленні, малюнках, будівництві, іграх». Пізнає світ емпірично завдяки властивим їй рухам і органам чуття. Людина, стверджував він, є творчою істотою, а тому потрібно виховувати людину праці, справи, оскільки саме в діяльності і творчості гармонійно розвиваються і формуються сили й здібності.

Третім законом виховання педагог уважав його природовідповідність, яку виводив із твердження про єдність і тотожність законів розвитку природи та людини.

Основним у вихованні, розвиваючи ідеї Й. Песталоцці, називає принцип природовідповідності. Властиві кожній дитині від народження задатки сил і здібностей треба розвивати, вправляючи їх у тій послідовності, яка відповідає природному порядку й законам розвитку дитини, тобто розпочинати з найпростішого і поступово підніматися до дедалі складнішого. Метою виховання повинен бути різнобічний і гармонійний розвиток всіх природних сил і здібностей дитини. Оскільки Природа заклала в конкретну людину ті чи інші задатки, то це, очевидно, бажання Природи. Тоді той, хто сприяє розвитку цих задатків і їх зміцненню, діє в інтересах самої Природи.

Ф. Фребель порівнював розвиток дитини з розвитком природи (рослини). Тобто вважав дитину носієм вроджених ідей. На його думку, дитина народжується із зародками ідей, її діяльність зумовлена інстинктами і незалежна від оточення. Так, дитина наділена чотирма інстинктами: діяльністю, пізнання, художнім і релігійним. За трактуванням Ф. Фребеля, інстинкт діяльності, активності – вияв у дитині єдиного творчого божественного начала. Інстинкт пізнання – закладене в людині прагнення пізнати внутрішню сутність усіх речей, тобто Бога. Отже, у розумінні природовідповідності виховання Ф. Фребель виходив із положення Й. Песталоцці про саморозкриття людиною власних здібностей.

Ф. Фребель зосередив зусилля на створенні системи дошкільного виховання. Компонентами розробленої ним теорії дитячого садка стали: виховання дітей дошкільного віку у відповідній установі, підготовка дитячих «садівниць», організація і розповсюдження дитячих ігор та періодичних видань для зв'язку між батьками і вихователями.

Ф. Фребель часто порівнював особистість дитини з рослиною, а вихователюк назвав «садівницями». Значне місце у вихованні маленьких дітей Ф. Фребель відводив сім'ї, матері. Водночас Ф. Фребель зазначав, що більшість матерів не мають ні достатнього часу для виховання своїх дітей, ні відповідної педагогічної підготовки. Тому зростає роль виховної установи для дітей дошкільного віку. Отже, завдання дитячого садка – навчити сім'ю виховувати дітей. Ф. Фребель уважав, що виховання не менш тісно, ніж із природою, повинно пов'язуватися з суспільним життям. Він намагався створити таку виховну установу, де дитина у спрощеній та ідеалізованій формі входила б у соціальні відносини. На думку науковців, Ф. Фребелем було розкрито істинне завдання виховної установи «як засобу соціального прогресу й інструмента індивідуального розвитку».

Сам Ф. Фребель так визначив мету і зміст занять дитячого садка – дітям надаються знання, завдяки яким укріплюється їхнє тіло, вправляються почуття, розвивається розум; діти ознайомлюються з природою і людським світом, їм

надається моральне виховання. Отже, проголошувалося завдання всебічного розвитку дитини. Особливе місце відводилося релігійному вихованню. Виховну роботу в дитячому садку було побудовано так, щоб дитина через дитячий сад увійшла до життя вузького сімейного кола, найближчого оточення, а згодом з – і в соціальне життя.

До засобів, за допомогою яких передбачається стимулювати розвиток природних задатків дитини, Ф. Фребель відносив гру і ручну працю. У його трактуванні гра – діяльність інстинктивна, вищий ступінь дитячого розвитку, відображення внутрішнього світу дитини. У цілому, гра – головний вид діяльності дитини, тому її слід розвивати. Однак, за судженнями Ф. Фребеля, довільна гра дитини сприяє її розвитку неповною мірою, тому завдання педагога – дисциплінувати інстинкти дитини через її власні зусилля, спрямовані до досягнення корисної мети. Отже, в основу діяльності дитячого садка слід покласти ігри-заняття. Серед основних предметів для ігор Ф. Фребель виокремлював: м'яч, кулю, валик, кубик, дощечки, палички, горох, папір, нитку, глину, пісок тощо. Зв'язок між цими предметами полягає у їх матеріальній основі, за їхньою допомогою можна вивчати форму, величину, вагу, число, колір, рух, тобто всі елементи людського знання. На цій основі Фребель увів для занять дітей новий дидактичний матеріал, назвавши його «дарами».

Перший дар – шість кольорових вовняних м'ячиків синього, червоного, жовтого, фіолетового, помаранчевого і зеленого кольорів, які слід підвісити над ліжком дитини двох – трьох місяців, щоб з їх допомогою він вивчився розрізняти кольори, сприймати різні напрямки рухів .

Другий дар – дерев'яна куля, циліндр і куб – призначався для дітей трьох – чотирьох років. Граючи цими предметами, дитина, за задумом Фребеля, буде знайомитися з основними формами тіл, з їх вагою, твердістю, рухливістю.

Третій, четвертий дар – для дітей старше чотирьох років – дерев'яний куб, розділений на 8 однакових кубиків. З його допомогою дитина отримує уявлення про поняття «число», «ціле» і «частина», вчиться рахувати, будувати з кубиків

різні предмети.

П'ятий дар - це 27 кубиків, причому 21 - цілісний; три розділені по діагоналі, утворюючи 6 призм; ще три розділені на чотири призми кожен. Всього 39 фігур. Шостий дар - 27 дерев'яних цеглинок. З них 21 - цілий, три розділені навпіл (поперек), а ще три розділені уздовж. Всього 33 бруска. П'ятий і шостий дар застосовувався і для розвитку творчих здібностей дітей (побудова фасаду церкви, замиського палацу, римського водопроводу).

Завдяки таким іграшкам дитина, на думку Фребеля, «отримує власне і ключі до розумінню зовнішнього світу, а також набуває стимул до прояву свого власного внутрішнього світу»; для дитини «вже перші заняття з самим собою сприяють не тільки вправі і зміцненню тіла ... але ... перш за все розвитку почуттів і утворення розуму, а також пробудженню внутрішнього сенсу і справжньої розсудливості». Справедливості заради зазначимо: ознайомленню з предметами різної форми Фребель надавав містичний характер, вважаючи, що через постійне спілкування з «дарами» можна підвести дітей до з'ясування божественної ідеї єдності і різноманіття світу. Розвитку ж уявлень про площини, лінії, виробленні спритності, вправності, посидючості, уважності допоможуть викладання з паличок, переплетення скіп, плетіння зі смужок паперу, складання з кілець і півкілець, вирізання з паперу, виколювання і вишивання по картону, мозаїка, нанизування намиста, роботи з горохом.

Заслуга Фребеля в тому, що він розробив і цілу серію рухливих ігор для дітей, побудованих на основі наслідування явищам природи, тваринам, діяльності людей (наприклад, ігри на метелика, у квіти, в зірки, вінки, «Лисиця ходить кругом», «Кішки-мишки»). Всі ігри його супроводжувалися виконанням пісенок. Їх написав сам Фребель і навіть випустив збірку. Невисоку художню цінність і примітивізм пісенок автор розумів і не випадково закликав читачів скористатися його ідеями для складання більш досконалих віршів і мелодій.

Догматизм в маніпулюванні з дарами і в проведенні ігор (певні рухи, сентиментальні пісеньки, повні дидактизму, сувора послідовність рухів) викликали справедливую критику з боку прогресивних педагогів. Проте

відзначимо: заслуга Фрідріха Фребеля в тому, що він не тільки займався теоретичними питаннями дитячої гри, але і розробив її методику, більше того, здійснив свої ідеї практично в створених ним дитячих садах. Фребель був переконаний: заклавши основи формування особистості в дошкільному віці в процесі правильно організованої гри, можна забезпечити подальше виховання дитини. Адже не випадково він підкреслював: «Дитя, яке відіграє самодіяльно, спокійно, наполегливо, навіть до тілесного стомлення, неодмінно зробиться також здатним, спокійним, наполегливим, самовіддано турботливим про чуже і власне благо» .

Незважаючи на те, що теорія дитячої гри, як і вся педагогічна система Фребеля, будується на релігійно-містичній основі, саме він найбільш докладно розкрив її виховне значення, показав, що за допомогою гри дитина розвивається не лише фізично, а й духовно - вводиться в життя, розвиває свої органи чуття, засвоює соціальні норми поведінки.

Педагогічні ідеї Фребеля набули широкого поширення і завоювали визнання у всьому світі. Фребелевського суспільства, що об'єднують представників прогресивної інтелігенції, сприяли поширенню ідей великого німецького педагога, створенню дошкільних установ, сприяли поліпшенню сімейного виховання дітей. При цих суспільствах створювалися курси для підготовки вихователюк для сімей та дитячих садків по системі Фребеля.

К. Ушинський, Н. Пирогов, А. Симонович, Е. Водовозова, П. Каптерев, П. Лесгафт, С. Шацький, Л. Шлегер, піддаючи критиці філософські основи педагогічної системи Фребеля - авторитарність, догматизм, педантизм, релігійність, тим не менш, не заперечували і позитивних сторін його теорії, підкреслювали його внесок у розвиток дошкільної педагогіки. У наш час, час переоцінки цінностей, слід знову повернутися до вивчення та висвітлення педагогічних ідей зарубіжних і вітчизняних педагогів минулого. Спадщина Ф. Фребеля і тих, хто сприяв поширенню його вчення, ще чекає своїх дослідників.

Основні ідеї Фребеля про врахування індивідуальних рис особистості, гуманне ставлення до дітей, демократичний характер виховного впливу, розвивальний характер виховання значною мірою збігаються з принципами, якими керуються сучасні теорія та практика дошкільного виховання: з принципами індивідуалізації, гуманізації, демократизації педагогічного процесу в дошкільних закладах. Німецький педагог визначив гру як засіб підвищення ефективності навчання, пізнавальної активності дітей, формування в них соціальних якостей. Фребелівська педагогічна система сприяла виокремленню дошкільної педагогіки в самостійну галузь науки.